

מזרח תיכון חדש?

מרק הלר

מה השתנה?

כמו רוב התופעות הרות הגורל בהיסטוריה, דומה שקל לנתח את גל ההתקוממויות נגד הממשלים הערבים האוטוריטריים, שזכה לכינוי "האביב הערבי", במבט לאחור. משעה שהמפגינים הראשונים נגד המשטר יצאו לרחובות העיר סידי בוזיד בטוניסיה בשלהי דצמבר 2010, החלו המומחים למזרח התיכון להסביר מדוע ההצתה העצמית של רוכל אלמוני לא הייתה הסיבה להתפתחויות שהיינו עדים להן אלא זרז להתלקחות שמרכיביה קיימים בשטח זה זמן רב. המומחים תיארו כיצד הפכה הדיקטטורה המושחתת והנוקשה של זין-אל-עאבדין בן עלי בטוניסיה מנותקת יותר ויותר מן המציאות של אוכלוסייה צעירה ההולכת וגדלה, החווה ניכור מתגבר בשל אי-יכולתו של המשטר לספק להם עבודה או כל צורה אחרת של השתתפות בהתפתחות הכלכלית, או להתייחס אליהם במידת הכבוד שהם ראויים לה. הוסיפו המומחים ותיארו כיצד איבד המשטר את המונופול שלו על המידע עקב פלישת התקשורת הלא מבוקרת דוגמת אל-ג'זירה והרשתות החברתיות באינטרנט, וכיצד הפכו ערוצים אלה את חברי קבוצת ה-"youth bulge" (עודף בקבוצת הנערים והגברים בגילים 15-29) לא רק מודעים יותר לכך שלתחושת הזעם שלהם על אובדן ההזדמנות והתקווה שותפים גם אחרים, אלא גם בטוחים יותר ביכולתם לשתף פעולה ביעילות עם אחרים ולתאם מהלכים עמם. כן, תיארו החוקרים כיצד שימשו אותם ערוצי תקשורת כלי להעברת אופייה והיקפה של ההתקוממות אל העולם החיצוני, ועודדו שותפים ונותני חסות לסגת מתמיכתם במשטרים השולטים. לבסוף תיארו החוקרים את שילוב הגורמים הפנימיים והחיצוניים, שהוביל קבוצות פוליטיות חשובות, בייחוד הצבא, לנטוש את השליט הרודן ולכפות עליו לעזוב את הארמון ולצאת במהירות לגלות בסעודיה, וכך לאפשר לעם לזכות בכבוד ובחופש שנשלל ממנו זמן כה רב.

במקרה של טוניסיה, נרטיב זה נראה בדיעבד משכנע למדי משום שהוא שיווה לאירועים ממד הגיוני, אם לא בלתי נמנע. יתרה מכך, הוא הכיל די רכיבים הקיימים בהקשרים אחרים במזרח התיכון ומרמזים על כך, שהתוניסאים משעה שניפצו את "מחסום הפחד" – שלו יוחס העדר הפעילות הפוליטית באזור – יהפכו את מדינתם לזרז להתפתחויות דומות במקומות אחרים. במילים אחרות, משקיפים שהודו כי הפלתו של דיקטטור בטוניסיה תפסה אותם בהפתעה, החלו לטעון בהחלטיות שלא יופתעו במקרה של התרחשויות דומות במקומות אחרים. תפיסה זו זכתה לחיזוק ניכר כאשר מצרים, שרבים טענו בלהט שאין היא דומה לטוניסיה, עברה שינוי דומה כעבור כחודש. שליטה הפרעוני, חוסני מובארכ, הורד מכיסאו. זמן קצר אחר-כך פרצו גילויי התנגדות ששטפו את האזור ממרוקו במערב ועד בחריין ועומאן במזרח. אף על פי שעוצמתן של המחאות הייתה שונה ממקום למקום, נראה כי היקף התופעה מאשר את הסברה, שאין אלה אירועים מבודדים אלא חלק ממהפך שיטתי – תוצאה של אפקט הדוגמה. ההיגיון שמאחורי סברה זו הוא, ששנת 2011 היא הגרסה המזרח-תיכונית של שנת 1789, או 1848, או 1968, או 1979 או 1989, וכי השליטים הרודנים יסולקו עד מהרה כמעט בכל מקום בגל הגואה של הדמוקרטיזציה שסחף בעשורים הקודמים את דרום אירופה ומזרחה, את אמריקה הלטינית, את מזרח אסיה ואפילו חלקים גדולים באפריקה, אך פסח עד היום על המזרח התיכון. בקצרה, האזור הדביק פתאום את הפער בהתפתחותו ההיסטורית, והנה הוא עומד להפוך למזרח תיכון חדש. אין חולק שהמזרח התיכון שלאחר פרוץ ההפגנות רחבות ההיקף נגד משטרים אוטוריטריים הוא חדש ושונה. החידוש אינו טמון בהפגנות ההמונים או בגיוסו של "הרחוב הערבי" לפעולה קולקטיבית. לאזור יש היסטוריה ארוכה של תנועות המונים ושל מחאות רחבות היקף. במקרים אחדים אורגנו המחאות ואף זכו בעידודם של המשטרים עצמם, וכווננו נגד יריבים חיצוניים. במקרים אחדים, כמו בהפגנות פועלים, ההפגנות היו אזרחיות והתמקדו במטרות כלכליות שהוגדרו במדויק. במקרים אחדים קבוצות כיתתיות, אתניות או לאומיות התחרו אלו באלו על כוח או על השפעה על מדיניות הממשלות שהעניקו העדפה כביכול לאינטרסים של קבוצות כיתתיות, אתניות או לאומיות אחרות. במקרים אחרים היו המחאות אידיאולוגיות, לאומניות או דתיות וכללו הפגנות המונים ולפעמים גם טרור. ואולם משנת 1952 באף מדינה באזור חוץ מאיראן לא התחוללו הפגנות המונים אלימות שהובילו לסילוקם של משטרים מבוססים (אפילו בשנת 1952 סולק פארוק מלך מצרים בהפיכה צבאית, ולא בהפגנות העממיות שפרצו לסירוגין במהלך כמה שנים לפני ש"הקצינים החופשיים" עצרו את המלך, ליוו אותו אל היכטה שלו ושלחו אותו בנימוס לגלות ברומא). לפיכך גל ההפגנות שהחל

לשטוף את האזור בשלהי שנת 2010 הוא ראייה ברורה לכך שמשוהו מהותי השתנה – אי-אפשר עוד להתעלם מדעת הקהל או להשתיקה באמצעי דיכוי, אפילו במדינות האכזריות ביותר שבין "מדינות הביטחון הלאומי", ואנשים שמתבוננים, עוסקים או החיים באזור אינם יכולים עוד להניח שקיפאון משמעו יציבות.

מי נמצא בסכנה?

מעבר למציאות בסיסית זו, רב הנסתר על הגלוי. רבות מההכללות שנגזרו מהאירועים בטוניסיה ובמצרים הופרכו עד מהרה. ההכללה הראשונה הייתה, שהאיום הרציני ביותר נשקף למשטרים "מתונים" או משטרי "סטטוס-קוו", לכאורה משום שהם הציתו זעם מיוחד בקרב ההמונים עקב מדיניותם ה"פרו-אמריקנית" או ה"פרו-ישראלית". אין זה ברור מדוע קו היגיון זה זכה לתהודה כלשהי, שהרי ל"אביב הערבי" קדמה בשנת 2009 תנועת מחאה רחבת היקף ונמרצת באותה המידה, שכשלה בסופו של דבר בהפלת המשטר באיראן, שדבר אין בינו לבין נטיות פרו-אמריקניות או פרו-ישראליות. ההנחה המובלעת בטענה האמורה הייתה ככל הנראה, שהמשטרים הקרויים מתונים היו דיקטטורות "רכות" לעומת מקבילותיהן האכזריות יותר במחנה "ההתנגדות". גורסי הכללה זו יכלו לעמוד על טעותם לו הקדישו תשומת לב רבה יותר למניעי ההמונים שיצאו לתבוע את סילוקם של המשטרים בתוניס ובקהיר. למניעים אלה היה קשר קלוש בלבד לארצות הברית או לישראל. עם זאת, לזמן קצר היו מי שהתרשמו יותר מהטיעונים של הנשיא בשאר אל-אסד, שהכריז כי סוריה, כלומר אסד, חסינה בפני הפגנות מחאה מסוג זה בשל עמדתה התקיפה בעניין "ההתנגדות".¹ ניתוח זה זכה להצדקה שטחית בשעה שהמהומות התעצמו או התפשטו לתימן – שבה הנשיא עלי עבדאללה סאלח הצהיר שהוא שותף למאבקה של ארצות-הברית בטרור – לבחריין, בסיס הבית של הצי החמישי האמריקני, ואפילו, אם כי בצורה חלשה בהרבה, לירדן ולעומאן. עם זאת, סדק בקו היגיון זה הופיע כאשר הפגנות נגד המשטר שבו והתלקחו באיראן, וכאשר מרידה רחבת היקף פרצה בלוב, שמנהיגה מועמר קדאפי נמנה בעבר עם "המתריסים" במזרח התיכון והפקיד את עצמו לאחרונה בידי המערב, אם כי עדיין נתפס כדמות לא יציבה. קו היגיון זה התמוטט לחלוטין כאשר התברר פתאום לאסד (ככל הנראה לתדהמתו האמיתית) כי הוא, עמוד התווך הסורי של ההתנגדות, פטרונם של חמאס ושל חזבאללה, ומשתף הפעולה האסטרטגי המרכזי של איראן בעולם הערבי, אינו מושמץ פחות בקרב בני עמו ממובארכ ומבן עלי, וביסודו של דבר מאותן סיבות.

סוף המשחק?

ההכללה השנייה, שהנסיבות הפריכו עד מהרה, גרסה שההיסטוריה נוטה להיפרע משליטים רודנים, ומשעה שנפרץ מחסום הפחד וההמונים העזו להביע את זעמם, גורלם של אלה נחרץ. דומה שגם הכללה זו היא מסקנה פזיזה מדי לנוכח האירועים שהתרחשו בטוניסיה ובמצרים. אין ספק שמנקודת המבט הארוכה יותר של ההיסטוריה, אין שלטון נצחי. המשטר המבוסס ביותר לכאורה עשוי להתפורר גם בהעדר התנגדות גלויה בהיקף גדול מבית. לחלופין, הוא עשוי להתגבר על התנגדות, ואחר-כך להתפתח לכיוונים שכמעט לא יאפשרו לזהותו. התהליך הראשון אירע בברית המועצות לשעבר; התהליך השני מאפיין את סין הקומוניסטית לאחר שנת 1989. במובן זה כל השליטים חיים "על זמן שאול". עם זאת, נקודת מבט היסטורית לא בהכרח מסייעת לפרשנים פוליטיים ולעיתונאים הפועלים במסגרת זמן שונה. על-פי מסגרת הזמן שהם פועלים בתוכה, זה שכן עלי, קדאפי ומובארכ בחרו בעזיבה אין פירושו בהכרח שגורלם של אסד, סאלח ואחרים נחתם אף הוא. לדוגמה, דומה שהמלוכה של בחריין בשנת 2011, כמו הרפובליקה האסלאמית של איראן בשנת 2009, הצליחה לעמוד באתגר ולהחזיק מעמד, לעת עתה לפחות. קדאפי אמנם נפל בסיועם של כוחות נאט"ו וסאלח לא ישוב מהטיפול הרפואי בערב הסעודית כדי לחדש את המלחמה בתימן. בעוד הדוגמאות של טוניסיה ושל מצרים העניקו ככל הנראה השראה לאנשים במדינות אחרות להפעיל לחץ כבד יותר על שליטיהם, אפשר להניח שגורלם של בן עלי ושל מובארכ לאחר ההתפטרות מהשלטון העניק השראה לשליטים במדינות אחרות להתנגד לניסיונות להדיחם בתקיפות רבה יותר. מכל מקום, גם בעניין זה עדיין אי-אפשר להצביע על תוצאה חד-משמעית.

מחררי מהומות מבחוץ?

שאלה אחרת היא מהו תפקידם של גורמים חיצוניים בהשפעה על תוצאות המאבקים הפנימיים. כשהחלו ההפגנות בטוניסיה לצבור תאוצה, התברר ששרת החוץ של צרפת נהנתה מיחסים קרובים עם משפחתו של בן עלי, וכי צרפת אפילו הציעה סיוע לכוחות הביטחון של טוניסיה כדי שאלו יוכלו להתמודד ביעילות רבה יותר עם המהומות במדינה. גילוי זה עורר דיון סוער במערב בדבר המידה שבה גורמים מבחוץ יכולים וצריכים לתמוך בצד זה או אחר במאבקים פנימיים. כאשר התפשט גל ההתנגדות למצרים ולבחריין – מדינות שעמן מקיימת ארצות-הברית קשרים הדוקים – התלהט בארצות הברית הוויכוח האם את התפרצות התודעה הדמוקרטית במזרח התיכון

יש לזקוף לזכות מדיניותו של ג'ורג' וו. בוש שצדדה בדמוקרטיזציה, או לזכותה של מדיניות ה"מעורבות" (engagement) של הנשיא ברק אובמה. מצדדיו של בוש נזכרו בשמחה בפסיביות של אובמה במהלך "האביב האיראני" בשנת 2009, ובאירוע שבו כמה מפגינים נגד המשטר התריסו כלפי נשיא ארצות-הברית בשלטים שעליהם הכיתוב: "אובמה, אתה אתנו או נגדנו".² מובן מאליו, ששני הצדדים לזיכרון הניחו חד-משמעית שתגובת ארצות-הברית חשובה לחיזוקן או להחלשתן של תנועות האופוזיציה וכן של תגובות המשטר. המפגינים בבחריין חזרו על תהייתם של עמיתיהם האיראנים בשאלה: "היכן האמריקנים, היכן האמריקנים, מדוע הם מאפשרים זאת?"³ בלי קשר לתקפות ההנחה בדבר חשיבות התגובה האמריקנית, כמעט ודאי, שכאשר החליט הממשל, לאחר היסוסים ממושכים, לנקוט עמדה ולצדד במצרים שתבעו את סילוקו של מובארכ מהשלטון, הקשר ההדוק בין ארצות-הברית לבין הממסד הצבאי המצרי היווה גורם בהחלטתו של הפיקוד העליון ליעץ למובארכ לפרוש. אבל הביקורת על היסוסי הממשל, שהשמיעו אמריקנים המגלים אהדה טבעית לכל תנועה הנראית דמוקרטית ומכנה את עצמה דמוקרטית, גרמה לנשיא אובמה להיענות להפצרותיה של צרפת – הנעוצות ככל הנראה בצורך לכפר על העדר הפעולה שלה בטוניסיה – להתערב צבאית לצד המורדים בקדאפי. משמע, ארצות-הברית ואחרים העדיפו את השטן הלובי שאין הם מכירים על פני השטן הלובי שאותו הם מכירים.

מובן כי לא כל מצב באזור דמה לזה ששרר במצרים, בטוניסיה או בלוב; רוב המצבים היו אפילו מורכבים יותר. מעצמות המערב לא תמיד ידעו להגדיר לעצמן היכן טמונים האינטרסים שלהן, מה שקרוב לוודאי מסביר מדוע במקרה של סוריה הן העדיפו, לפחות בשלבים הראשוניים של המהומות, את השטן שהן מכירות על פני השטן שאינן מכירות. גם במקרים של אהדת המעצמות לאופוזיציה, הן לא יכלו לממש אותה בהעדר מינוף שהוא פועל יוצא של שיתוף פעולה עם מתווכים בעמדת כוח, כמו הצבא, או בשל חוסר נכונותן להפעיל את עוצמתן הצבאית כדי להטות את מאזן הכוח הפנימי. בסופו של דבר, משטרים הנמצאים תחת איום יכולים לשכנע את עצמם שלמערב חסרים היכולת או הנחישות הנדרשים לפעולה. אפילו היו משוכנעים שיוטל עליהם בידוד פוליטי וסנקציות כלכליות ומשפטיות, הרי במצב של מלחמה על קיומם הפוליטי ואולי אף הפיזי, ולו היו נדרשים לבחור אם להפסיד עכשיו או מאוחר יותר, קרוב לוודאי שהיו בוחרים באפשרות האחרונה. יתרה מכך, המערב אינו לבד באזור. מדינות אחרות פעלו מכוח אינטרסים או העדפות שלא תמיד תאמו את אלו של ארצות-הברית ובעלות בריתה. סעודיה ואיחוד האמירויות הערביות למשל, התערבו צבאית כדי לסייע לדכא את ההתקוממות של השיעים בעיקר נגד המשטר

בבחריין; על פי הידוע, התערבות זו התרחשה בלא תיאום או הסכם מוקדם עם ארצות־הברית (שכלפיה חשו שליטי סעודיה רגשות תרעומת על שמיהרה לנטוש את בעל הברית המצרי משכבר הימים). ומנגד נשמעו האשמות חוזרות ונשנות, שאיראן סייעה לתנועת האופוזיציה, השיעית ברובה, בבחריין, והתקבלו דיווחים לא מאומתים שאיראן מספקת תמיכה טכנית ולוגיסטית מסוגים שונים למשטר בסוריה במאמציו לדכא את מתנגדיו.

הן למשטר והן לכוחות האופוזיציה היה עניין מיוחד בהדגשת התערבותם כביכול של גורמים חיצוניים לטובת מתנגדי המשטר. עלי עבדאללה סאלח אפילו האשים (אם כי חזר בו לאחר מכן), שהאופוזיציה בתימן נשלטה מחדר מלחמה סודי בתל־אביב. משטר אסד הרחיק לכת וטען שאין אופוזיציה סורית אמיתית כלל, אלא רק טרוריסטים, קיצונים דתיים ופושעים הפועלים כסוכנים של מעצמות זרות. אפשר לזלזל בהאשמות אלה ולראות בהן תעמולה שנועדה לשרת את מפיציה, אבל יש בכל זאת ראיות מתועדות שהייתה התערבות חיצונית בהתקוממויות רבות באזור. בכמה מקרים, בעיקר בבחריין ובלוב, הייתה להתערבות זו השפעה של ממש על השתלשלות האירועים. וכך הן תושבי המזרח התיכון והן תושבי חוץ ממשיכים להתחבט בשאלות "אסור" ו"מותר" בכל הנוגע להתערבות חיצונית. עם זאת, למעט המקרה החריג של התערבות סעודיה בבחריין, אין ביסוס להכללה הגורפת, שמדיניות זרה, בייחוד מערבית, ובראשה אמריקנית היא הגורם המכריע בקביעת תוצאות המאבקים על עתיד המזרח התיכון.

קץ ההיסטוריה?

ניסיון לשרטט את כיוונו של המזרח התיכון בעתיד, ביום שאחרי "האביב הערבי", משול לניסיון להשתמש במערכת ניווט GPS בלי לוויינים פועלים. גם אם מקבלים את ההנחה המפוקפקת למדי, ולפיה גורלם של השליטים הרודנים נחרץ וסופם להסתלק מהשלטון, אין כל ודאות מה תהיה ההתפתחות ביום שלאחר הסתלקותם. המראות של ההמונים בטוניסיה ובמצרים התובעים בספונטניות חופש, עוררו תקוות לכך שחברות המסלקות משטרים אוטוריטריים יעלו על מסלול המוביל באופן בלתי נמנע לדמוקרטיה. תקווה זו, ששותפים לה ליברלים וניאו־קונסרבטיבים במערב, הלהיבה רבים מהמפגינים עצמם. מובן כי מה שהניע אותם לצאת לרחובות ולהתמודד באומץ עם תגובת רשויות הביטחון של המשטרים לא היה רק צמא לחופש. רבים הודו בכך שהמניעים המידיים היו העוולות הכלכליות ורגשות הסלידה מהשחיתות, אותם מניעים

שהובילו להפגנות רחבות היקף גם בעבר, כמו מהומות הלחם במצרים בשנת 1977, אך לא הצליחו להפוך על פניו את הסדר הפוליטי.

מכל מקום, מניעיהם של המפגינים אינם בהכרח אינדיקציה חד-משמעית לכיוון שאליו עשויות מהפכות ללכת, ואפילו אם המהפכות הערביות (כמו מהפכות רבות אחרות במקומות אחרים) נעשות בשם הליברליזם והדמוקרטיה, תוך כדי התהוותן הן עלולות להתיר את הרסן מעל כוחות שאינם ליברליים ודמוקרטיים. אכן "השתלטות" על מהפכות אינו עניין נדיר. מהפכת 1789 בצרפת, שחרתה על דגלה את הסיסמה "חופש, שוויון ואחוה", שמשה מקרה-בוחן מרכזי בספרו של קריין ברינטון "האנטומיה של מהפכה", שבו הוא מדמה מהפכות לשלבים של קדחת העוברת בגוף.⁴ במשך יותר ממאה וחמישים שנה הובילה ה"קדחת" את צרפת דרך תקופה של שלטון הטרור, אל אימפריאליזם אגרסיבי, השבת המונרכיה, השבת האימפריאליזם, ואל סדרה של רפובליקות לא יציבות, שלאומנים ריאקציונרים למיניהם, מונרכיסטים, קלריקלים ופשיסטים, וכן גם קומוניסטים קראו עליהן תיגר, עד שלבסוף כונן בה משטר המתקרב לדמוקרטיה יציבה. אפילו היסטוריה עצובה זו עשויה להיות אופטימית מדי, במובן זה שנראה כי במהפכה זו, כמו במהפכה הרוסית, עשוי להיות משהו המתקרב לסוף טוב. למעשה, המטרות הסופיות של שינויים היסטוריים נראות קבועות מראש רק במבט לאחור, והנתיב לקראת נקודת סיום כלשהי נקי ממהמורות רק לעתים רחוקות ביותר. לפיכך אין אפשרות לנבא בביטחון ש"האביב הערבי" הציב (או לא הציב) את העולם הערבי על הנתיב לדמוקרטיה. אכן אין אפילו מסגרת אמינה שבה אפשר לנתח את סוגיית הדמוקרטיזציה, על אף השנים הרבות שבהן הבעיה קיימת וההון האינטלקטואלי שהושקע בה. עם זאת, מהפכה השואפת בעיקר לסלק את המשטר עצמו, ואינה מונעת בעיקר מהרצון להעברת כוח מקבוצה אתנית, דתית או שבטית אחת לאחרת, צפויה במידה רבה להתמקד בזכויות הפרט, שהן בלב הדמוקרטיה הליברלית, ופחות בזכויות הקולקטיבים, מה שלרוב חותר תחת השיח הדמוקרטי הליברלי. סוג זה של מיקוד, מעצם טיבו, צפוי במידה רבה יותר להימצא בחברות הומוגניות באופן יחסי. מעבר לכך יש רכיבים של חברה אזרחית הנראים בעלי מתאם אמפירי או אינטואיטיבי עם התפתחות הדמוקרטיה (בשונה משלטון ההמונים או רודנות הרוב). עם אלה נמנים: מעמד ביניים מתפתח שאינו תלוי בחסדי המדינה, הימנעות מחלוקת יתרונות כלכליים בצורה לא שוויונית, לא הוגנת ומבישה, סובלנות לפלורליזם במחשבה ובמעשה, רמות נמוכות של דתיות (או לפחות העדר דת מבוססת), ושלטון החוק (פוזיטיבי, לא אלוהי). מסייעות להתפתחות כזאת דמויות עם עוצמה או כריזמה, כמו מיכאיל גורבצ'וב, מוסטפא כמאל, לך ולנסה, וצלב האבל, דנג שיאו-פינג

ונלסון מנדלה, המסוגלות לדחוף את המודרניזציה או את הרפורמה, או מלמטה או מלמעלה. כמה ממרכיבים אלה חסרים בכל החברות הערביות; כולם (או כמעט כולם) חסרים בכמה מן החברות הערביות.

הנה כי כן, גם החברות שכבר הצליחו בסילוקם של שליטים אוטוריטריים מציגות נטיות המעלות חששות בדבר הסיכויים לכינון דמוקרטיה, חששות שאינם מבוססים על פרנויה בלבד. לדוגמה, לאחר סילוקו של בן עלי היה נדמה שטובים סיכוייה של טוניסיה להתקדם לקראת כינון דמוקרטיה. בהתאם לסטנדרטים אזוריים, היא מדורגת במקום גבוה מאוד במדדים של מודרניזציה וחילוניות, יש בה שיעורים גבוהים של יודעי קרוא וכתוב, פתיחות לעולם החיצוני ושוויון בין המינים לעומת מרבית המדינות השכנות. זוהי גם חברה הומוגנית עם צבא מקצועי קטן, שאינו חשוד בטיפוח שאיפות פוליטיות עצמאיות. טוניסיה חוותה גידול כלכלי חיובי בשנים שלפני מהפכת היסמין, שהעיבה עליו רק העובדה שנתח לא פרופורציונלי של פירותיו הופקע בידי דיקטטורה קלפטוקרטית. למרות נקודת הפתיחה הטובה למדי, תוניסאים רבים ספקנים כלפי הטענות החוזרות ונשנות של ראשיד גנוצ'י, מנהיג מפלגת "א-נחדה" האסלאמית, כי תנועתו מחוייבת לדמוקרטיה, והם חוששים כי החלל הפוליטי שנוצר בעקבות סילוקו של בן עלי ינוצל בידי אסלאמיסטים כדי לדרדר את המדינה לנתיב בעייתי. אחד האירועים הציבוריים הגדולים הראשונים בטוניסיה לאחר עזיבתו של בן עלי הייתה צעדת המונים שנועדה להזהיר מפני כל קיצוץ בזכויות ובמעמד שהשיגו הנשים תחת משטרו הרודני של בן עלי וקודמו האגדי חביב בורגיבה. עד כמה שחששות אלו עשויים להיראות מוגזמים, הם משקפים דאגה אמיתית של אזרחים תוניסאים בנוגע ליכולת להמשיך לאורך זמן את התפתחותה של המדינה לדמוקרטיה מודרנית.

הסיכויים להתפתחותה של דמוקרטיה יציבה במצרים מצומצמים עוד יותר. בשונה מטוניסיה, הצבא המצרי הוא כוח רב-עוצמה העומד מאחורי כל ממשלה במצרים מאז שנת 1952. צבא מצרים שמר על סמכות ניהולית, ואינו מראה כל נטייה לוותר עליה, לפחות עד לאחר הבחירות לנשיאות המתוכננות להתקיים בשנת 2012. נכון שהצבא מראה רצון אמיתי לשוב לבסיסיו והראה היענות מסוימת להלך הרוח הציבורי בהסכימו, למשל, לאסור בכירים מהמשטר הקודם. באופן כללי יותר, הוא לא הראה התנגדות גלויה להרחבת המרחב הפוליטי. עם זאת, נראה שמרחב זה מתמלא במהירות וביעילות לא במי שגדשו את כיכר תחריר והובילו לנפילתו של מובארכ, אלא באישים ובכוחות פוליטיים אחרים, שמחויבותם לדמוקרטיה מוטלת בספק. פירוש הדבר, שמי שתבעו חופש לעצמם אינם בהכרח מעוניינים בו בעבור כל השאר. ההיערכות המחודשת בפוליטיקה במצרים צפויה להיות מלווה בהידרדרות המצב

הכלכלי בשל הפגיעה בתיירות ובהעברות מעובדים מצריים בחו"ל (בעיקר עובדים בלוב), וכן עקב ירידה בהרגשת הביטחון של המשקיעים. מאז פרוץ ההפגנות, הואצה האינפלציה (בעיקר עלו מחיריהם של מצרכי מזון), שווי השוק ירד בשיעור של כ-25 אחוז, ובריחת ההון (הנאמדת בשליש מרזרבות המטבע הזר של מצרים, כלומר שלושים מיליארד דולרים) הסבה נזקים לכלכלה.⁵ בעוד ממשלות מעבר נאבקות לספק מענה לתביעותיהם האסרטיביות של עובדים ושל אחרים על ידי פיזור הבטחות פופוליסטיות לנוכח משאבים הולכים ופוחתים, כוח המשיכה של אלו המבטיחים להשיב את היציבות ביד קשה עשוי להתגבר.

דומה גם שגדולים סיכויי הכרסום בחילוניות. מצרים מעולם לא הרחיקה לכת בנתיב המודרניזציה והחילוניות כמו טוניסיה, שהיא גם חברה הומוגנית יותר. מצרים היא ערש תנועת "האחים המוסלמים", ואף שתנועה זו דוכאה, יחד עם פלגים ג'האדיסטים אלימים יותר, בידי השלטונות, היא המשיכה לפעול אפילו בתנאים הקשים ביותר. עם הקלת המגבלות על פעילותם תופסים האסלאמיסטים נפח גדול יותר במרחב הפוליטי, בשעה שכוחות פוליטיים אחרים מתקשים יותר ויותר להיערך למאבק על עתידה של מצרים. גם הארגונים הסלאפים מגבירים את ההסתה ואת האלימות נגד מצרים קופטים, שאותה נקטו גם תחת המשטר הישן, וברוב המקרים יצאו פטורים מעונש.

פוליטיקה ועולם הצומח

כל האמור לעיל אינו מבשר מעבר שקט לדמוקרטיה ליברלית, שבה תמכו דובריה הבולטים ביותר של המהפכה, לפחות בתקשורת הזרה, אם כי גם אין מה ששולל באופן קטגורי תוצאה זאת. אפילו אם תיכון בסופו של דבר דמוקרטיה ליברלית, נתיב התפתחותה, אם אפשר ללמוד משהו מההיסטוריה, יהיה ארוך ויקר, עם סטיות ומהפכים רבים לאורך הדרך.

על אף קווי הדמיון בין המאבקים המתרחשים בעולם הערבי לכפות על שליטים רודנים ליישם רפורמות, כל פוליטיקה היא בסופו של דבר מקומית, והמאפיינים הייחודיים לכל מקרה ומקרה הם כה רבים, עד שאין כל בסיס ממשי שעליו ניתן להכליל הכללות על "האביב הערבי". בכל זאת אפשר לזהות דינמיקה אזורית מסוימת בפעולה, לפחות במובן זה שאירועים המתרחשים בחלק אחד של העולם יוצרים תהודה חזקה באזורים אחרים. מעיד על כך אימוץ סיסמאות דומות בידי מפגינים מרבאט ועד כיכר מנמה, והיקף ההתפשטות של התופעה מלמד שהפוליטיקה הערבית

הקפואה של העשורים האחרונים ספגה זעזוע בדמותן של מהפכות היסמין (בטוניסיה) והלוטוס (במצרים). אך השאלת מטפורות מעולם הצומח לעולם השינויים הפוליטיים אינה תורמת בהוספת ידע משמעותי. לפרחים יש מחזור חיים הניתן לחיזוי מדויק; לא כך הוא הדבר בנוגע למהפכות. וכך, בעוד מזרח תיכון חדש ושונה מתגלה לעינינו, עדיין אין כל ערובה לכך שהוא יהיה גם חופשי יותר, משגשג יותר, סובלני יותר, שוויוני יותר או שליו יותר מהמזרח התיכון הישן. כל ניבוי של תוצאה כזאת מבוסס על תקווה יותר מאשר על ראיות מוצקות, ותקווה אינה יכולה לשרוד זמן רב אם בעקבות האביב לא מגיע קיץ.

הערות

- 1 "Interview With Syrian President Bashar al-Assad," *Wall Street Journal*, January 31, 2011.
- 2 Michael Rubin, "Hearing Obama in Tehran," *New York Daily News*, February 16, 2011.
- 3 Michael Slackman, "The Proxy Battle in Bahrain," *The New York Times*, March 21, 2011.
- 4 Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, revised and expanded edition (New York: Vintage Books, 1965), p. 16.
- 5 Niall Ferguson, "The Revolution Blows Up," *Newsweek*, June 25, 2011.